

KOVÁCS KISS GYÖNGY

A VIGADÓ

16. SZÁZADI KOLOZSVÁR ÉS A PAJZÁN HEGEDŰSNÉK

Pillanatképek az urbanitás mindennapjaiból

A 16. századra a középkor felbomló hagyományai és a kezdődő újkor kialakulásának találkozásával, a kísérletező és a lehetőségeket fürkésző újraorientálódás tendenciájával a reneszánsz életszemlélet és életforma lassan Kolozsvárra is begyűrűzik, és széles skálájú, eleven, igen diverzifikálódott életet hoz magával. A középkor rigorózus vallási rendtartása fokozatosan fellazul a társadalom életvitelében, normáinak számos – esetenként szigorú önmegtartóztatást megkövetelő – kötelekei feloldódnak vagy éppenséggel le hullnak a földi életöröm-keresés és a világi szemlélet fölerősödésével, a túlvilág-központúságnak a földi élet jelenvalóságát hirdető felváltásával – ezáltal pedig implicite az egyéniség szerepdominanciájának megnövekedésével.

A kolozsvári reneszánsz megjelenésének és fokozatos térhódításának ugyanakkor sajátos jelleget kölcsönöz a protestantizmus térnyerése, a század utolsó harmadára pedig a város unitárius többségűvé válna. A katolikus társadalmakban vidám ünnepekkel, vigasságokkal kísért vallási jellegű, társadalmi méretű vigadozások Kolozsvárt is megmaradnak, a korábbi vallási indítékok mellőzésével. Így például az őesztendőt búcsúztató vigasságokat követően – vízkeresztől hamvazószerdáig – változatlanul él a húsvéti, szigorú, negyvennapos nagyböjtöt megelőző, a húsetek fogyasztásától való búcsúzáshoz (carnevale) kötődő vigalmak (vidám lakomák, bálók, multságok, népnepélyek) szokása, jóllehet e zömeben unitárius urbanitásban ez már alapjában véve mellőzi a korábbi vallásos megalapozottságot. A korabeli források tanúsága szerint azonban a húshagyó-

Míg a nőtlen férfiakra-legényekre házasságtörés miatt legfennebb kisebb, megszegyenítő büntetéseket rónak ki, mint amilyen a megvesszőzés és/vagy a városból való kivezetés, addig például 1602-ben bírói ítélettel „másoknak példájokra és tanúságokra” egy házasságtörő asszonyt zsákba varratnak és vízbe vetetnek.

keddel bezárólag rendezett vigasságok időszaka változatlanul felpörgeti a mindennapjait a farsangi tradíciókat megőrző, vigadni vágyó kolozsváriaknak, akik az európai polgársághoz hasonlóan elsősorban a német hagyományokat veszik át (erre utal a német eredetű farsang megnevezés is a carneval helyett), ellentétben az arisztokráciával, amelynek körében inkább az itáliai és francia szokások terjednek el.

A farsangolás fő színtere Kolozsváron az utca, itt járnak-kelnek-táncolnak napszaktól függetlenül a farsangos ruhába, maskarába öltözött, álarcos vigadozók, a maskarások/maszkurások, vagy éppenséggel lovas szánon száguldoznak kurjongatva – természetesen muzsikaszó kíséretével, miközben gyakorta házakhoz is bekopogtatnak a régi időkben át-hagyományozódott, felöltöztetett bábuikkal.¹ Ezt a maskarás farsangolást semmiféle tilalom nem képes megszüntetni sem az „erkölcsös” 16., sem a 17. században, e mulatóságkavalkád még a 19. században is fénykorát éli a városban, jöllehet ekkorra már, a megváltozott körülmények között szigorú társadalmi szabályozottsággal, a rangsorolt báltermekben, „előkelő” álarcosbálok, illetve „közönséges maszkabálok” formáját öltve.²

A hovatovább tobzódássá fajuló farsangi vigadozások – és alkalmasint a polgárok éjszakai nyugodalmát gyakorta megzavaró utcai mulatozások – arra készítetik a város választott plébánosát, Dávid Ferencet, hogy 1571-ben az urbanitás előjáróihoz forduljon a mértéktelen utcai tivornyázások kordába szorítása ügyében. Folyamodványának eredményeként a százférfiak tanácsa a város bíróját szólítja fel, hogy „kiáltassa meg”: senki „idő után” ne járjon, se korcsomában, se utcán hegedű- és lantszó ne halljék. Ellenkező esetben a tilalommal szembeszegülő a közmegszégyenítés egyik alkalmazott módszerével „kalickába” tétessék egy napra „mind lantostúl-hegedűstül”.³

Hogy a társadalomban mélyen gyökeret vert farsangi és ehhez hasonló mulatozásokat illetően – némely más esethez hasonlóan – a határozottan szigorú rendelet nem hozza meg a várt eredményt, bizonyítja a tény, miszerint a százférfiak tanácsa 1573-ban kénytelen megismételni a tiltást. Ennek megszövegezése azonban arra is utalhat, hogy a bizonyára alkalmazott, túlkapásos büntetések esetleg azokban a polgárokból is visszatetszést keltettek, akik érdekében a lármás vigalmak tiltását 1571-ben kihirdették. Erre enged következtetni az újból kihirdetett tiltás kitétele, amely hangsúlyozza: a városnak nem áll szándékában a „tisztességes” mulatozás meggátolása: „Eok meg Ertettek Plebanos vramnak Irassa által valo Intesset, Eo kegelmektwl Jo Newen veszik hogy Jora intik eo keg[yelmek]et Varosswl De eo k[egyelmek] az Tyztesseseges mwlatagsagtwl nem Akarnak Senkit megfogni, hane[m] Ezt kewanniak eo k[egyelmek] hagi Biro vram Meg kyaltassa hogy Senky Seh Eyel Sem Nappal farsangos Rwhaba es Alorchason Ne jarianak Ne Mwlassanak, Mert eo kegelmek Eoressen meg Bwntety azokat.”⁴

A két határozat egybevetéséből egyértelműen kitetszik, hogy utóbbi esetben a cél nem az utcai és kocsmái zenélés – a hegedű- és lantszó – tiltása, hanem a zajos, a köznyugalmat háborgató farsangolás büntetése. Mert a különféle helyszíneken és napszakokban zajló vigadozások természetszerű velejárója a muzsikaszó, amelyet az esetek zömében hegedű, némelykor azonban lant szolgáltat. A korcsomáltató polgár borkimérésében – farsangidő előtt és után egyaránt – szinte mindennaposak a hegedűszó melletti mulatozások, hol a „színes” darabontok hegedűkíséretével, hol pedig – főként vasárnaponként – a mester- és szolgálégyenyek tombolják ki magukat a gyakran tettelegességgel fajuló dorbézolásokban, néha a cégért használva furkósbot gyanánt, máskor meg „az Hegedws feibe akaria vala az Zappanios legyenek az Hegedwt verni”.⁵ Mindazonáltal úgy tűnik, a szolgálégyenyek és szolgálólányok korcsma helyett többnyire szívesebben vigadoznak az általuk vásár- és ünnepnapokon látogatott magánházak helyiségeiben, ahol az egybegyűlt társaság szabadon adhat hangot annak a folklórkincsnek, amit az egyes csoportok hoznak szülőfalujukból, és honosítanak meg a városban. Ilyen helyszíne a vigadozásoknak Diósi Istvánnak a városfalakon kívül helyezkedő, Külmonostor utcai háza, ahol „szüntelen a pajkosok ejjel-nappal virrattig ittak, torbezoltanak, orditottanak, kiáltottanak”. Itt is, má-

sutt is előfordul, hogy – szintén csak hegedűszo mellett – a szerelmes fehérepek bűvös-bájos praktikákhoz folyamodnak, minek következtében nemegyszer étetés vádjával kerülnek a kolozsvári bíró elé. Az éjszakai nyugalmában megzavart szomszédság pedig se többel, se kevesebbel nem vádolja a már említett Diósi Istvánt, mint hogy az ő háza volna a „latrok barlangja”.⁶

Valójában azonban kik is ezek a hegedűsök? A későbbi korok gyakorlatát visszavetítve a vizsgált évekre, kézenfekvőnek tűn(het)ne a megállapítás, miszerint kolozsvári cigányok lennének. Ismeretes azonban, hogy a 16. század elején Kolozsvárra betelepített négy sátoralja cigánynak jól meghatározott és precízen körülírható feladatai vannak a városi köztisztaság biztosításában-fenntartásában, illetve a bírói ítéletek végrehajtása terén – amint ez a város forrásanyagaiban részletesen nyomon követhető. Külön közösséget alkotnak a falakon kívül, a város bizalmát élvező és vizályaik eligazításában intézkedési hatáskörrel bíró vajdájuk joghatósága alatt, és csupán az általuk elkövetett bűncselekmények esetén kell felelniük a kolozsvári bíró előtt. A köztisztaság fenntartását célzó tevékenységeik közé tartozik egyebek között a kóbor kutyák befogása, a pecéri teendőik ellátása, ők takarítják az árnyékszékeket (ezért is ragad rájuk a „büdöskirály” megnevezés), de szintén ők a „hóhérok” nevezett bakók, akik a kalodába zárástól a városból való kiveretésig sok mindent elvégeznek, magát a halálos ítéletet is végrehajtják. Mindezekről a városi források bőven tudósítanak, nem találunk viszont adatokat arra vonatkozóan, miszerint ők szolgáltatták volna a muzsikaszót a vigadozó kolozsváriaknak. Eddigi ismereteink alapján a 16. században – miközben egyébként példásan beilleszkednek a communitas életébe – még csak az eredetileg rájuk bízott szolgáltatásokat végzik. A következő századok folyamán azonban egyre inkább megmutatkozik a többféle tevékenységre, így a muzsikálásra való alkalmasságuk is, olyannyira, hogy a 19. században a rangsorolt cigányzenekarokért, „bandákért” egyenesen versengenek a kolozsvári bárendezők. E zenekarok tagjai ekkor már saját céh alapításán is fáradoznak.⁷

Így egy esetlegesen ellenkező hipotézis bizonyításáig feltételezésünk az, hogy a 16. századi Kolozsváron a különböző hangszereket megszólaltatók – hegedűsök, a farsangolást tiltó városi határozatban feltűnő lantos és a továbbiakban említésre kerülő trombitás – nem a vajdák fennhatósága alatt, sajátos szokásaik és rendtartásuk szerint élő cigányközösség tagjai, hanem az urbanitás közösségébe esetleg újonnan betelepített városiak vagy olyan személyek, akik Kolozsváron csak alkalmilag szolgáltatják a zenét. A kolozsvári polgárok némelyike is tart azonban házánál hangszert, amit ő, illetve a fia szólaltat meg vendégei előtt, farsangtájon vagy máskor.

Ilyen, a saját hegedűjén játszó városi polgárról egy 1568-as tanúvallomásban tesznek említést egy „tyúkperből” fakadó gyalázkodás miatti rágalmozási perben. Az alperes a törvénykezési jegyzőkönyvben többször szereplő András Kató, aki ellen szintén gyalázkodás miatt – amit Erzsébet meretrix ellen követett el – már 1564-ben vallattak tanúkat. Az Erzsébet „státusát” jelölő *meretrix* szót szemérmesebb szótáraink kéjhölgyként fordítják, kevésbé szemérmes, a történetnél alig néhány évvel későbbi, magyar nyelvű törvénykezési jegyzőkönyvek, valamint a mai köznyelv fordulatai nem túl finomkodóan és jóval egyszerűbben a *kurva* megjelölést használják. Az András Kató elleni 1568-as rágalmozási per felperese Gergely deák (Gregorius Literatus) felesége, akiről a későbbiekben szintén szó lesz. Az egyik tanú szerint a hegedűlve hazaérkező Gergely deákot András Kató eképpen aposztrofálja: „hol az én hegedűsöm, az rossz bestye kurvafia Gergely deák?”⁸ Az a tény azonban, hogy a törvénykezési jegyzőkönyvekben gyakorta és nem pozitív kicsengetéssel szereplő András Kató egyes szám első személyű birtokos raggal – 'hegedűsöm'-nek – nevezi Gergely deákot, még nem bizonyítja, hogy ez a tanult, literátus férfi foglalkozás-szerűen űzte volna a hegedűlést. Ám a törvénykezési jegyzőkönyvekben a deák feleségének a vallomásai arra engednek következtetni, hogy Gregorius Literatus bizonyos helye-

ken és alkalmakkor valóban igen szívesen járult hozzá hangszerének megszólaltatásával a vigadozás hangulatának emeléséhez.

A hegedülést foglalkozásszerűen űzőket jobbára csak egyszerűen „hegedűsként”, nevük feltüntetése mellőzésével emlegetik a források, feleségeik pedig ugyancsak név nélkül, „hegedűsnékként” kerülnek a jegyzőkönyvek lapjaira.

A városban ugyanis a már jól ismert szórakozóhelyeken – a korcsomákban, a szolgálények és szolgálólányok találkozóhelyén – kívül nemcsak az említett Erzsébet-féle meretrixek kínálják az időmúlítás gondúzó lehetőségeit a férfiaknak, hanem tisztos hitvesek is, akik közül nem hiányoznak a hegedűsné sem.

A hegedűsnével és „örömszerző” tevékenységével a kolozsvári forrásokban egy 1568-as tanúvallomás során szembesülünk. A szöveget különálló íven, nem a protokollum törzsszövegében rögzítik. A tanúk vallomása – két részre tagoltan – az ív első lapján jelenik meg. A szöveg első fele Szócs Anna bizonyosságát tartalmazza, a másodikat „contra Annam” megjelöléssel vetik papírra. Mivel mindkét rész egy hegedűsné viselt dolgaira vonatkozik, feltételezhető, hogy a „két Anna” egy és ugyanaz a személy, Szócs Anna. A megesketett tanúk arról vallanak, hogy a hegedűsnét sok lator – azaz kurválkodó –, diákok, katona darabontok (tehát nem a város darabontjai, akik Kolozsváron lakó családjuk, pontosabban ezek asszonytagjainak a haragját zúdítanak fejükre gyakori hegedűsné-vizitáik miatt), valamint lézengők keresik fel. Utóbbiak közé tartoznak az el nem szegődött szolgák, levelesített, vagyis köröztetett gonosztevők, lókötők és más, a társadalmi normákkal és törvényekkel összeütközésbe került személyek, akik magatartásukkal egyébként is gyakorta okoznak gondot az urbanitásnak. A hegedűsnének e válogatott kompániájú vendégei dorbézolnak, duhajkodnak, „bestye lelkűt” emlegetve szitkozódhatnak. Teszik mindezt olyannyira nyakló nélkül, hogy – nyilván a szomszédok panaszára – az utca tizedese is állást foglal az ügyben. A hegedűsné azonban, aki ez esetben is fittyet hány a törvényre, a dorbézolókról azt állítja, „ki atyafia, ki bátyja”, akik közül többen nála hálnak, mint a szintén bátyjaiként aposztrofált két „magyar lézengő” is.

A tanúk közül hárman előzőleg szállásadói ugyan a hegedűsnének, megbotránkozta- to és közszeméremesítő életmódja miatt azonban rövid időn belül kitétek a szűrét. Az egyik szállásadó, Kerekes Miklósné esetében az is hozzájárul a hegedűsné kipenderítéséhez, hogy a fiát feltű asszonyosság előbbivel ölelkezni látta gyermekét.⁹

A tanúvallomásokból két körülmény érdemel külön figyelmet. Az egyik a helyszín megjelölése – mivel bérelt szállásról van szó, a botrányokozó nagy valószínűséggel nem kolozsvári illetőségű. A másik a látogatók státusához kapcsolódik – igen sok közöttük a katonaeMBER. A katonaság jelenléte ugyanis evidens módon gerjesztően hat a kicsapongásra „szakosodott” nők tevékenységére – és ez természetesen nemcsak Kolozsvárra vonatkozik. Az 1771–1772-ben lefolytatott dési erkölcsvizsgálaton a hegedűsnékhez hasonlókat az alábbi módon jellemzi egy tanú: „éjjel-nappal dongták a katonák.”¹⁰

A hegedűsné viselt dolgairól rögzített tanúvallomások mellett, a lapszélre, igen eredeti módon felkerül néhány kolozsvári lator neve is, akik közül jó néhányan feltehetően az asszony szép számú „atyafiai, bátyjai”.¹¹

A második hegedűsné 1573-ban tűnik fel a jegyzőkönyvek lapjain, annak a rágalmazási pernek a tanúvallomásaiban, amelyet a trombitás Demeter és felesége indít Hegedűs Jánosné ellen. A vonatkozó tanúvallomások valójában nem precizírozzák a muzsikaszó melletti dorbézolás tényét, itt sokkal inkább egyébről esik szó. A tanúk ugyanis emlékeztetnek a másféle hangszert megszólaltató trombitás Demeter feleségének és Hegedűs Jánosnének a „jó erkölcs nevében” egymást ócsároló szavaira, és idézik a trombitásné replikáját Hegedűsné öt minősítő szavaira, miszerint „nem adtak nekem kurvaságomért tafota szoknyát, mint valakinek”. A trombitásné több „szerény” megjegyzéséből és a tanúvallomások egyéb utalásaiból következtethető, hogy ez utóbbi Hegedűsné, bár nem oly

zajosan és oly népes kompániával, mint elődje, de nem zárkózott el maga sem attól, hogy alkalmasint örömet szerezzen másoknak.¹²

Ahhoz azonban, hogy érthetővé váljon e második hegedűsné erkölcsi felháborodása és a különböző minősítő jelzők használata, időben vissza kell térnünk 1570-be, Szabó János, illetve trombitás Demeter tanúinak a vallomásaihoz. A pert Szabó János indítja a trombitás ellen, ez utóbbinak a feleségével folytatott bűnös viszonya okán. Ez esetben a férj 44, a trombitás 30 tanújának a vallomásaiból nem az eddigi megismert asszonyságok paráznaságaihoz hasonló, hanem egy őszintének tűnő, ám a társadalom értékrendje szerint bűnösnek ítélt szerelmi regény tárul elénk. (A trombitás és Szabóné regényét a továbbiakban ezeknek a vallomásoknak az összegezésével ismertetjük.)¹³

A történet röviden így szól: egy román legény elszegődik a városhoz trombitásnak. Feladata, hogy a „toronyból”¹⁴ őrködjék a város biztonsága felett, elsősorban azt kell jeleznie, ha tűzveszély fenyegeti a lakosságot; szintén feladatai közé tartozik, hogy trombitájával megjelenjék a menyegzőkön, ahol a muzikaszót kell szolgáltatnia.¹⁵ A legénynek – amint az a továbbiakból kitűnik – feltételezhetően nemcsak jó tüdeje lehet a trombitálás-hoz, de egyéb megnyerő tulajdonsággal is rendelkezik. A trombitás Demeter „szállást tart fenn Szabó házában, és oda jár ebédre, vacsorára, mert asztalt tartott neki Szabó János”. Hogy volt-e ebben szerepe az asszonynak vagy sem, nem derül ki. Az egyik tanú úgy véli, hogy a Szabóék házában „egymással szoltanak is az asszonnyal, de ő nem tud, mit szoltak, ha volt hon Szabó János, ha pedig nem volt”. Még felhőtlen lehet a barátság, amikor Szabó János és felesége kétszer is meglátogatják a toronyban a trombitás Demetert, „hegedűs is volt, úgy laktak” – azaz ettek, ittak, mulatoztak. Újesztendőre Szabóné kis keszkenőt küld a trombitásnak, és az is neki. Előbbi aztán megfizet „a rá való költségéről és elköszönt tőle, Szabó János nem bocsátotta el, hanem azt mondta, hogy ugyan gazdálkodni akar neki”. A fellángolt szerelmet – talán főként az asszonyét – azonban nem lehet elfojtani. Szabó János feleségét és a trombitást a toronyba – ezúttal a tömlöcbe – juttatják a bizonyítási eljárás során elkezdődött tanúkihallgatások. (1573-ban erre utal a hegedűsné, amikor azzal ócsárolja az asszonyt, hogy „egybe kötötték őket [őt és a trombitást], úgy vitték be a toronyba”.¹⁶) A történet folytatásaként Szabóné a kihallgatások folyamán az egyik tanúnak mintegy válaszként kijelenti: „jó testem vagy, felvehetek még két vereiséget uramtól.” Az egyik tanú kérdésre, miszerint nem szánja-e a gyermekeit, Szabóné a szerelméről mint eleve elrendelésről beszél: „ha Isten arra végezte az én dolgomat, nem gondolok vele, arról az pellengér a kapu, mert én szívem szerent szeretem a trombitást.” A tanúk sorában ez alkalommal is megjelenik a kolozsvári perek gyakori szereplője, András Kató is – ezúttal mint Balogh Mihályné –, aki azt vallja, ő semmi „látott dolgot” nem tud Szabó Jánosnéról, annál többet hallott azonban róla.

A tömlöcbe azonban Szabónénak már rá kell döbennie arra – mint ahogyan ezt tudatosítja is magában –, hogy kora társadalmának egyik legsúlyosabb vétségét követte el, a halálbüntetéssel is sújtható nős paráznaságot. (Míg a nőtlen férfiakra-legényekre házasságtörés miatt legfennebb kisebb, megszegyenítő büntetéseket rónak ki, mint amilyen a megvesszőzés és/vagy a városból való kivezetés, addig például 1602-ben bírói ítélettel „másoknak példájokra és tanúságokra” egy házasságtörő asszonyt zsákba varratnak és vízbe vetetnek.¹⁷) A helyzetet felismerve a tömlöcbe már nemcsak a pellengérről beszél, hanem – megint csak egy tanú szerint – „a fogságban mondta Szabó Jánosné, kész halált szenvedni, mint hogy Szabó Jánossal lankék”.

Az ítéletet nem ismerjük, mivel azonban Szabó Jánosné 1573-ban mint a trombitás Demeter felesége – azaz férjezett asszony – szerepel az év törvénykezési jegyzőkönyvében, feltehetőleg ez esetben is az történt, ami a korabeli gyakorlatból következtethető. Mivel a trombitás Demeter törvényes házasságra kíván lépni a házasságtörő asszonnyal, valószínűsíthetően a vétkeseket nyilvános bűnbánatra, azaz eklézsiakövetésre ítélik, majd nyilvános közmegszegyenítést rónak rájuk (pellengér, botütés), és az asszony – aki

házasságban követi el a bűncselekményt – a rá váró súlyosabb ítélet helyett az új házassága miatt kegyelemben részesül, azaz gráciás lesz. Már mint törvényes házasok kerülnek Hegedűs Jánosék szomszédságába, ám úgy tűnik, a hegedűsné „erkölcsi érzékenységét” sérti ez a szomszédság a házasságtörő asszonnyal. Végül a mindkét részről történő, permanentizálódott gyalázkodás és ócsárolás vezet az 1573-as perhez,¹⁸ amely során adott pillanatban a hegedűsné viselt dolgait is jól ismerő trombitás Demeter megfenyegeti a feleségét nyelvére vevő asszonyt, hogy megtapossa a sárban, Hegedűsné viszont a maga során szintén „választékos” stílusban fejt ki véleményét a trombitásnéról: „mindaddég ország kurvájának, gráciás kurvának mondom, ki jámbor urát elhatta és az oláh ebbel lakik, míglen nem bizonyítja, mit énfelőlem mondott azkor.” A „koreografált” mozdulatoktól kísért, „veretes” jelzőktől hemzsegő, egész szemantikai palettát kitöltő dialógus egyértelműen kifejezi Hegedűsné megvetését a „gráciás”, régebben házasságot tört asszonnyal szemben. Az egyik tanú szerint „hegedűsné az farán felemeli szoknyáját és mond: ihon rágiátok kurvák az alfelemet, mégis elég marad benne, min üljek”.¹⁹ A tanúvallomási jegyzőkönyvbe – mint általában – nem jegyzik be az ítéletet, így nem tudjuk, hogy a kolozsvári bírő miként ítélte e „jósomszédi” perpatvarban, így azt sem, hogy amennyiben a hegedűsnére ítéletet szabott, hát nyelve kitépése helyett mennyi nyelvvaltsággal sújtja.

A harmadik hegedűsné neve nem azért került a törvénykezési jegyzőkönyvek lapjaira, mert fentebb említett asszonytársaihoz hasonlóan testi örömeiket „szolgáltató” vagy éppen érzelmei áldozatává válik, hanem mert a kor legsúlyosabbnak ítélt bűncselekménye, a boszorkányság, az ördöggel kötött szerződés miatt indított perben személye is feltűnik a tanúvallomásokban.

1584-ben a város prokurátorai – ügyészei – boszorkányság vádjával fogják perbe Zöld Ambrusné, akit végül is a kolozsvári bírő – bírótársával, a királybíróval – arra ítélt, hogy „ilyen dolgaiért, vesztéseiért és bűbajos voltaért tűz legyen rajta”, máglyán végezzék ki. Az egyik tanú arról vall, hogy egy gyermek lábát Zöld Ambrusné kötözgette, gyógyíttatta, majd bizonyos Vargánét – mindkettőt eredménytelenül. A szokásos civódásban ez alkalommal is feltűnik egy hegedűsné, az alábbi szöveggel környezetben: „Az hegedűsné pedig fenyegetett háromszor is, és azt is mondta, hogy rá kell szorulnom. El annyera fizetem meg, azután is, hogy áll forint 45.”²⁰ Mivel a tanúvallomásokban hegedűsnéről többé nem történik említés, értelemszerűen ő maga, feltételezhetően Zöld Ambrusné az egyik fenyegetőző „boszorkány”, mivel előle rejtegetik a beteg gyermeket, és őt nem engedik többé a közelébe.

A tanúvallomások azonban nem csupán a hangszereket hivatászerűen megszólaltató feleségeinek törvényszegéseiről szólnak. Esetenként más asszonyok sem állnak ellent a főképp a katonaság képében jelentkező erős kísértésnek. A már említett Gergely deákné rágalmozási perében felvett tanúvallomások egyértelműen bizonyítják, hogy az „erkölcsi példaképek” ugyanúgy viselkednek a katonákkal, mint a muzsikuskék. Gergely deákné esetében az egyik tanú azt vallja, hogy mikor a hegedülő Gergely és felesége, András Kató házában laktak, egy nemesember tartózkodott a deáknénál szálláson „ura hon nem létében”, míg az „erkölcsös” András Kató ezért a tanúhoz sietett éjjel, mert „nem mert otthon hálgni”. A két asszony nyelvelése hosszasan követhető „az anyád is egy kurva”, illetve „katona fekte bestye kurva” fordulatokkal tarkítva, leánykori viselt dolgokat is bőven felidézve: „leánykorodban is rácok kurvája voltál, beste lélek kurva, és azért nem leszen gyermeked.”²¹ Úgy tűnik, a vonatkozó időszakot megelőző években a különböző színű fejedelmi darabontok mellett rác zsoldosokkal osztják meg örömeiket a kolozsvári bővérű asszonyok, a katonák sorában azonban a 16. század elején az előbbieket helyét a városbeliek által „ballon” névvel aposztrofált vallon zsoldosok foglalják el.

A hegedűszó kísérétével félrelépő kolozsvári asszonyok sorát a város boszorkánypeleinek egyik szereplőjével, Borbálával, Kassai Kalmár Tamásnéval zárjuk. Őt a hírhedt városi prokurátor, Ígyártó György fogja perbe – boszorkányságért –, miután utóbbinak Ren-

gő Annával folyó perében Borbála asszony Rengő Anna mellett tanúskodott. A kalmárkodó, országot járó asszony Kassáról kerül Kolozsvárra, ahova az árus emberek, fuvarozók révén híre is követi. „Boszorkánykodásához” ördöngös könyveket használ, a fáma szerint azonban már Kassán „ugyan híres volt”, mert „deákok, darabontok igen jártak hozzá, ott dőzsöltek, ittak, részegeskedtek”. „Boszorkánykodása” mellett ezt az életmódot folytatja Kolozsváron is, ahol a Salam házában, az Óvár „szegeletén” lakik, ahol „hegedültek, dőzsöltek, táncoltak szállásán a mives legények, jöttek alá és fel házától, a deákok azonképpen”. Az Óvár szegeletén egyébként már rangosabb társaság részesül a testi örömeiben, mint holmi katonák. Ezt a fertályt főképp a mives legények – akik közül később aztán a város tekintélyes-tehetős és tiszteletre méltó, amúgy „circumspectus” polgárai kerülnek ki –, no meg a diákok kedvelik.²²

Amint arról az előbbieken szó esett, ezekre az asszonyokra életvitelük miatt, „nős paráznaságért” akár halálos ítélet is kimondatik, ám a communitas hasonlóképpen súlyosan bünteti azt a férjet is, aki elnézi, „amit felesége mível” vagy éppen cinkosságot vállal vele. Házasságtörési ügyben valójában azonban igen kevés ítélet maradt fenn. A tanúvallomások mint bizonyítékok esetenként nem is kerülnek a bírák elé. Előfordul az is, hogy bizonyos okok miatt – ilyen egyebek között a férj megbocsátása – a házasságtörő feleséget és büntársát csupán vezeklés jellegű ítélet sújtja (az említett pellengérré állítás, megbotozás, eklézsiakövetés), van azonban adatunk arra vonatkozóan is, hogy például a vád képviselőjét megvesztegetik, álljon el a paráznaságért indítandó pertől, amint az a prokurator Ígyártó György esetében történt 10 forint kifizetésével.²³

A törvénykezési jegyzőkönyvek adatai arról tanúskodnak, hogy a közvetlenül látot-takról/hallottakról valló tanúk mellett esetenként szép számmal sorakoznak fel azok is, akik harmadkézből hallott információkra hivatkoznak vallomásaikban, amelyekben a hát mögötti kibeszélés, a pletyka – a történelem legkorábbi időszakaiban megjelent és máig is mindent átható kommunikációs jelenség a maga terjedésével-gerjedésével-erjedésével – a valójában ártalmas volta ellenére is a vonatkozó korban még nem létező média helyett a társadalomban felbukkanó visszasságokra tereli a figyelmet.²⁴

Írásunk a törvénykezési jegyzőkönyvek magánjogi pereinek mellőzésével a büntetőjogi perek egy csoportjából szemelgetett. Azokról az asszonyokról kívánt egyfajta vázlatot megrajzolni, akik nemcsak társadalmuk morális normarendszerét, de az írott törvényeket is megszegették; jelen esetben ők – egyértelműen a számbeli „kisebbséghez” tartozók – kerülnek a kolozsvári kishistóriák lapjaira. A communitas számszerűen jelentősebb része, nevesített vagy egyéb formában nem tűnik fel az említett jegyzőkönyvek lapjain. Ők azok, akik nem pikáns „fegyvertényekkel” írják be nevüket a történelembe, „csak” építik-gyarápítják a „polgárok republikáját”, úgyannyira, hogy a tárgyalt 16. században a város rendületlenül haladhat azon az úton, mely végül is oda vezet, hogy Kolozsvárból egyértelműen „Transsilvaniae civitas primaria” vagy „metropolis Transsilvaniae” válik.

■ JEGYZETEK

1. A kolozsvári farsangolást illetően gazdag és megbízható adatok találhatóak a város vonatkozásában különösen adatgazdag, Szabó T. Attila szerkesztette Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár 'álorca', 'farsang', 'maskara' címszavak és származékaik anyagában. A szótárban található források szövegeit SZT rövidítéssel idézzük. Vö. Kiss András: Források és értelmezések. Kvár, 1994. 103–109. (A továbbiakban Kiss 1994.)
2. Kovács Kiss Gyöngy: Burgerbálok, nobelbálok. Korunk 2008. 12. 79–89.
3. Az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj) – Kolozsvár város levéltára. Tanácsai/közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban TanJk) I/3. – régi jelzet V/3. – 38a. Vö. SZT V. 1.
4. TanJk I/3 – régi jelzet V/3. – 71v–72. Vö. Kiss 1994. 103, 347. SZT I. 268.
5. Kovács Kiss Gyöngy: A játékos város. In: Úó: Megidézett múlt. Komp-Press Kiadó – Korunk. Kvár, 2008. 9–26. (a továbbiakban Kovács Kiss 2008) Kolozsvár város levéltára. Törvénykezési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: TJk) IV. 162; Vö. SZT V. 1.
6. „latrok tanyája” – ez esetben kurválkodók tanyája. Kiss András: Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznak. Buk.–Kvár, 1998. 43, 140, 150 (a továbbiakban Kiss 1998); Kovács Kiss 2008. 19.

7. Kiss András: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely, 2003. 239–253; Kovács Kiss Gyöngy: Kolozsvári bálók a bécsi kongresszust követő években. In: Uő: Megidézett múlt. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008, 116–117.
8. Tjk II/2. – régi jelzet III/2. – 90; Tjk II/4. – régi jelzet III/1; 236. Vö. SZT V. 3.
9. KvLt Privilegia, 514 (A továbbiakban Privilegia.)
10. Kiss 1998. 195.
11. Privilegia 514; Kiss 1998. 195.
12. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
13. Tjk II/3. – régi jelzet III/2. – 20–38.
14. Az említett torony nem azonos az óvári toronnyal, a város tömlőcével. A trombitás őrhelye az északi városfalnak a Kurta Szappany utcától – ma Dávid Ferenc utca – keletre álló takácsok tornya volt.
15. Vö. SZT XIII. 398, 585; Szabó T. Attila: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kvár, 1946. 109; Asztalos Lajos: Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár. Kvár, 2004. 475.
16. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
17. Tjk II/9. – régi jelzet VI/1. – 126 b. – Vö. SZT IV. 1272.
18. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
19. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74. Vö. SZT V. 3; XI. 21.
20. Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp., 1910. 68, 71
21. Tjk II/4. – régi jelzet III/1. – 235–236.
22. Komáromy: i. m. 24.
23. TJK II/7. – régi jelzet IV/1. – 588.
24. Kovács Kiss Gyöngy: Pletyka, becsületsértés, rágalmazás a fejedelemség kori Kolozsváron. In: Uő: Megidézett múlt. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008., 27–42.

